Megatrend univerzitet, Fakultet za kulturu i medije, Beograd

DOI 10.5937/kultura1237026M

UDK 17.023.34/.36

316.752

originalan naučni rad

KULTURA I SREĆA

Sažetak: *Duh kulture sadržan je u sokratovskom pozivu na samospoznaju, u cilju moralnog poboljšanja, mudrosti, dobrog života, koji ne samo da donosi sreću, već jeste sreća. Kultura prevazilazi informisanost i znanje u spoznaji koja doprinosi procvatu života ličnosti i društva. Stvarni smisao kulture je u budnijoj i snažnijoj prisutnosti sebi i svetu. Treba biti svestan suštinske razlike između „imati“ obrazovanje, kulturu kao akumulaciju znanja i „biti“ obrazovana, kultivisana ličnost što je rezultat refleksivnog i kreativnog življenja. Kultura je biofilna orijentacija, jer omogućava slobodan protok i realizaciju životne energije u igri ekspresije i oblika. Dokle god se u vaspitanju, školstvu i društvu uopšte, kulturi ne vrati njen duh, eros koji ju je od pamtiveka prožimao, i dokle god se ona ne bude prenosila, komunicirala mladim naraštajima, sadržinski i formalno, u skladu sa tim značenjem, oni će je doživljavati kao strano telo tuđe njihovim potrebama, interesima i traganju za srećom.*

Ključne reči: *kultura, život, sreća, eros, psihička negentropija*

Aristotel „Nikomahova etika“, Prva knjiga IV-1. Da se vratimo sada na ono što kažemo u početku: pošto svako znanje i svako opredeljenje teži nekom dobru, koje je onda to dobro za koje možemo reći da je cilj nauke o državi i koje je vrhunsko od svih ostvarljivih dobara?

IV-2. U pogledu naziva postoji, uglavnom, kod većine saglasnost: jer i obrazovani i neprosvećena većina kažu da je to *sreća*.

VII-5. Čini se da je takav cilj sreća, jer *nju biramo uvek zbog nje same*, a nikada zbog nečeg drugog, dok društveno priznanje, uživanje, jak um i sva [druga dobra] biramo za cilj, doduše i zbog njih samih (jer mi bismo se opredelili za svako od tih dobara čak i kad ništa drugo ne bismo time dobili), ali se za njih odlučujemo i zbog sreće, jer u njima vidimo sredstvo za sreću.

O sreći

Sreća je veoma kompleksan pojam, podlozan različitim društvenim, kulturnim i individualnim tumačenjima, a kao tema se proteže kroz čitavu istoriju ljudske misli. Za potrebe ovog članka, krenućemo od premise, koja, iako samo jedna od mogućih, ipak nije proizvoljna i ima na svojoj strani snažnu argumentaciju i potkrepljenje, da je sreća nešto više i drugačije od prolaznih zadovoljstava ili skupa istih. Ona, naravno nije sasvim nezavisna od zadovoljstava, i obuhvata ih, ali ne bilo koja zadovoljstva i ne na bilo koji način, kao što je još Epikur pokazao u svojoj temeljnoj analizi dobrog i srećnog života. Sreću vidimo kao put i ishod (samo)razvoja i (samo)izgradnje. Spinoza u svojoj „Etici“ definiše sreću na racionalan i intuitivan način kao osećanje aktivne radosti, koju razlikuje od pasivnih zadovoljstava (koje bi današnja psihologija zvala reaktivnim zadovoljstvima) kao izvora ljudske nesreće (tuge, straha, ljutnje, mržnje). Prema Fromu, sreća je u produktivnoj, stvaralačkoj orijentaciji prema životu, koja prevazilazi naša fiziološka, instinktivna određenja iako izvire iz čovekovih neurofizioloških i anatomskih struktura. Ona je povezana sa radoznalošću, razumom, povezivanjem, a današnja psihologija dodaje i ostvarenje potrebe za samoodređenjem (autonomijom, nezavisnošću) i razvojem kompetencija (*growth of proficiency*) koje jačaju unutrašnji lokus kontrole i samoeфикаsnost (*self-efficacy*)¹. To su uslovi za doživljaj slobode – i „slobode od“ i „slobode za“, bez koje nema sreće. „Svaki životni korak koji uvećava čovekovu zrelost, uvećava i njegovu sposobnost da izabere oslobađajuću alternativu. Verujem da je sloboda sposobnost da se sledi glas razuma i znanja, nasuprot glasu iracionalnih strasti; da je to emancipacija koja čoveka čini slobodnim i stavlja ga u položaj da koristi vlastite racionalne moći i da objektivno shvati svet i svoje mesto u njemu. Verujem u nužnost 'slobode od' unutrašnjih i/ili spoljašnjih prinuda, kao preduslov 'slobode za' stvaranje, građenje, saznavanje itd, kako bi nastala slobodna, aktivna, odgovorna ličnost.“² Američki psiholog mađarskog porekla, Mihalji Čiksentmihalyi (Mihaly Csikszentmihalyi), proučavao je sreću i kreativnost. U knjizi *Živeti srećan – psihologija sreće*, piše: „Ti veliki trenuci života nailaze kada su telo ili duh angažovani do svojih krajnjih granica u voljnom naporu da se ostvari nešto teško i značajno“³. On to naziva „optimalnim iskustvom“ ili stanjem „toka“ (the

1 Bandura A., *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*, Prentice-Hall, Upper Saddle River, New Jersey 1986, str. 617.

2 From E., Kredo, <http://www.spicum.com/index.php/soulfood/inspiracija/1165-kredo-eriha-froma>

3 Csikszentmihalyi M., *Vivre heureux - psychologie du bonheur*, Odile Jacob, Paris 2004, str. 17.

flow) koje favorizuje samorazvoj. Stanje toka je optimalno stanje intrinzične motivacije, u kojem je čovek potpuno uronjen u ono što radi, a odlikuje se moćnim osećanjem slobode, radosti, samoostvarenja i kompetencije. Čikzentmihali je pored termina optimalno iskustvo i tok, uveo i izraz „psihička negentropija“ da opiše mentalno stanje sreće, snage i budnosti. Podsećamo da je negentropija ili negativna entropija u termodinamici faktor organizacije fizičkih sistema, a u prenosnom značenju i društvenih i ljudskih sistema, koje se suprotstavlja entropiji kao prirodnoj tendenciji ka dezorganizaciji i raspadu sistema. Negentropija je sinonim za kohezionu snagu, stanje samoorganizacije na višem nivou koje se kod pojedinca ogleda u pomenutom osećanju samoeфикаsnosti. To nas vraća ranijoj rečenici da je sreća u razvoju i izgradnji sebe, u stalnom samoprevazilaženju, sve snažnijoj unutrašnjoj koheziji, integraciji i organizaciji na sve višim nivoima. U literaturi o intrinzičnoj motivaciji, koja je nezaobilazni faktor sreće, opisuje se pojam „sopstva kao metakognitivnog agenta“, tj. kao entitet koji nadzire i upravlja mišlju, svešću i tim putem i afektivnošću i ponašanjem. Radi se o nekoj vrsti „superiornog sopstva“ koje posreduje između spoljnih faktora (okruženje, okolnosti) i unutrašnjih faktora individue⁴ i koji upravlja percepcijom i tumačenjem tih spoljnih faktora, kao i samopercepcijom - a znamo koliko osećanje sreće, bez obzira na neophodnost barem minimuma povoljnih okolnosti, zavisi od tih unutrašnjih faktora. To superiorno, metakognitivno sopstvo moglo bi da se nazove stanjem psihičke negentropije, kao stanje sreće koje sadrži i naše emocionalno stanje i ono što radimo, kako to radimo, čemu smo posvećeni i čemu stremimo. Nadamo se da je iz ovog kratkog i svakako nedovoljnog prikaza suštine sreće jasna njena veza sa kulturom, odnosno kultivisanjem sebe kao procesom neprekidnog jačanja „sopstva kao metakognitivnog agenta“ ili kao psihičke negentropije. Vratimo se kasnije na tu vezu.

Kultura i kulture

Reč kultura koristi se u dva značenja: vrednosnom (individualnom) i deskriptivnom (kolektivnom, zajedničkom). Postoje dakle dve vrste upotrebe reči „kultura“: takozvana „visoka kultura“ - vaspitanje i obrazovanje koje dobija jedan pojedinac i zahvaljujući kome će postati čovek širokog znanja, civilizovan asimilacijom bogatstva fizičke, intelektualne i estetske kulture

4 Bandura A., op.cit., 1986; Deci E. L. et al., Motivation and Education – The Self-Determination Perspective, *Educational Psychologist*, vol. 26, Washington DC 1991, str. 325-346; McCombs B.L. i Marzano R.J., Putting the Self in Self-regulated Learning: The Self as Agent in Integrating Will and Skill, *Educational Psychologist*, vol. 25, n° 1, Washington DC 1990, str. 51-69.

i kultura u antropološkom smislu, koju je Ralf Linton (Ralph Linton) najsažetije, a ujedno i najobuhvatnije, definisao kao „način života jednog društva“. U ovom drugom, kolektivnom i deskriptivnom značenju, antropologija nam je omogućila da razumemo do koje mere je pojam kulture obeležen raznolikošću. Ne postoji jedna već mnoštvo kultura, koje se izražavaju u jezicima, tradicijama i običajima različitih zajednica. Evrocentrična ili zapadnocentrična perspektiva je dugo ubacivala sve što ne ulazi u njen okvir u kategoriju divljaštva ili varvarstva, zaostalosti i primitivizma. Danas znamo da, iako još uvek trijumfalan i dominantan, zapadni kulturni model predstavlja samo jedan od postojećih kulturnih modela. Međutim, to prepoznavanje i priznavanje kulturnog diverziteta za posledicu je imalo i ekstremnu relativizaciju, nivelizaciju i rastegljivost pojma kultura, kao i gubitak njenih univerzalnih i vertikalnih dimenzija. Sa gubitkom vrednosne, transcendentne i opštečovečanske dimenzije kulture, ona (odnosno, one u množini) se svela na faktuelni nivo. Na taj način je i tzv. visoka kultura izgubila svoje uporište, prekinuta je njena veza sa kulturom i životom jedne zajednice, te se tako ona otuđila od svojih životnih, egzistencijalnih izvora i nadahnuća. Greška koju radikalni relativisti čine leži u nerazlikovanju univerzalnog od partikularnog koje se izdaje za univerzalno, te zbog ovog drugog poriču i samu ideju univerzalnosti. „Prvobitni greh“ zapadnog čoveka nije u tome što je otkrio univerzalizam - to je naprotiv veliko dostignuće, već je u univerbalizovanju partikularnog pogleda na svet i kulturno-civilizacijskog modela. Taj model, kao i svaki drugi kulturni model, sadrži i neke univerzalije, to jest uvide i otkrića koja transcendiraju svoje lokalno ishodište i partikularna obeležja, ali i mnoge elemente koji nemaju univerzalno važenje.

Vrednosni normativni relativizam, tipičan za postmoderno doba, navikao nas je da u kulturu svrstavamo sve i svašta: od tagova na zidovima, pirsinga, načina odevanja i frizure, ishrane i sl. Svaki partikularni način, stil življenja, provođenja slobodnog vremena proglašava se kulturom, odnosno sve je „kultura“. Stoga ne znamo više šta da radimo sa nekadašnjom definicijom kultivisanog čoveka, koji je bio referentni model klasične humanističke misli. Pod time se podrazumevao pojedinac, koji je imao solidan filozofski prtljag, umetničko obrazovanje, poznavanje stranih jezika (obavezno barem osnova grčkog i latinskog), naučnih fundamenata, istorijske repere, elementarno poznavanje mitologije i religije, otvorenost prema drugim kulturama, ali i kulturno ponašanje i ophođenje prema drugima. Takva definicija u današnje vreme zvuči previše elitistički i odgovara samo malom broju pojedinaca. Da li to znači da treba da revidiramo definiciju kulturnog čoveka? Da li u našem postmodernom, informaciono-

tehnološkom društvu treba, poput mnogih intelektualaca, da vidimo svet koji je postao neuk i nekultivisan?

Kultura i postmodernost

Nema potrebe za svrhe ovog priloga da pravimo osvrt na istorijat značenja kulture. Pođimo od trenutka u kojem se nalazimo. Presek ili dijagnoza današnjeg stanja je već dobro poznata, često ponavljana, te je stoga postala već i turizam. Ali ipak treba da se osvrnemo na nju radi onoga što će slediti. Živimo u eri masovne potrošnje, masovne komunikacije, *individualne masovne kulture*.⁵ To je era obeležena opadanjem ili nestankom velikih ideja i ideologija, koju Lipovecki (Lipovetsky) u knjizi „Doba praznine“ naziva postmodernom.⁶ Šta karakteriše odnos postmoderne prema kulturi? Pre svega, jedna uočljiva odlika, poistovećenje sveta kulture sa svetom konzumacije. Hana Arendt (Hannah Arendt) pravi jasnu razliku između te dve sfere, suprotstavljajući bezvremeni svet Kulture svetu utilitarnog, prolaznog potrošnog predmeta.⁷ U relativističkom, dekonstruktivističkom i delogocentrišućem nivelisanju pojava, odnosno u odbijanju njihove hijerarhizacije, postmoderna označava kraj uzornosti tzv. visoke kulture. Taj vakuum ili kaos (etimološki praznina, nered) savršeno pogoduje drugim silama, konkretno tržišnom fundamentalizmu i apsolutizmu, iz kojeg se, bez muke, kao kakvom prirodnom snagom i zakonitošću, ekonomistički pojam vrednosti obrušava u sve sfere, pa i u kulturu. Ako poredimo dnevne novine, nedeljnike i magazine do kasnih osamdesetih i devedesetih (vreme potpune deregulacije tržišta i nastanka tržišne ideologije u smislu svetonazora) i one posle toga, primetićemo da se u prilogima o kulturi danas uvek pominju novac, budžeti, fondovi, sredstva, zarade, isplativost projekata, investicije, finansijska samoodrživost i sl. Naravno da su kulturi uvek bila potrebna materijalna sredstva, ali je indikativna promena naglaska u govoru o kulturi, sa njene intrinzične, samobitne vrednosti i značaja na instrumente i uslove njenog sprovođenja.

Tržišna ideologija tvori potrošački mentalitet i hrani se njime: ona od njega živi. Vrednost predmeta, ali i ljudskih bića, svedena je⁸ na ono što možemo od njih da iskoristimo, da „izvučemo“ u smislu dobiti. Zadovoljstvo potrošnje je mera naših zadovoljstava. Beskonačno zastarelo i neprimereno zvuče na primer pojmovi rada, discipline, duge vremenske perspektive, samoprego-

5 Izraz zvuči protivrečno, ali nije jer se radi o čoveku mase u značenju koje je tom izrazu dao Ortega i Gaset.

6 Lipovecki Ž., *Doba praznine – ogledi o savremenom individualizmu*, IKZS, Sremski Karlovci-Noví Sad 2011.

7 Arendt H., *L'humaine condition*, Gallimard, Paris 2012.

8 Iako deklarativno nije, ali to je realno stanje.

ra, solidarnosti sa prošlim i budućim generacijama. Ne privlače nas više velike političke ideje (eventualno samo specijalni projekti), za razliku od veoma politizovanih generacija šezdesetih godina prošlog veka, koje su svojim delanjem postavile osnove svih današnjih pokreta (koji su uveliko pacifikovani i čiju buntovnost je sistem savršeno asimilovao): protiv rasne i polne diskriminacije, protiv simbioze krupnog biznisa i politike, protiv militarizma, fanatizma i represije, protiv zagađenja i uništenja prirode. Postali smo indiferentni na revolucionarne slogane. Ne želimo da *menjamo* svet, želimo da *profitiramo* od njega. Mi smo deca industrijskog i postindustrijskog individualističkog hedonizma, živimo u eri marketinga čiji je kredo masivno usađivan u našu svest od najranijeg detinjstva. Mas-mediji su potrošnju i zabavu podigli na rang paradigme postojanja, koja je nekad bila „privilegija“ bogatih i dokonih naspram masa trudbenika, fabričkih radnika i seljaka, a sada se omasovila i kao ideal i kao praksa.

Ako obratimo pažnju na svet koji nas okružuje, videćemo svuda tu tendenciju da se nezasita, neposredovana, neoplemenjena senzornost hrani brzom hranom konzumacije, da se u svim stvarima traže (samo)zaborav i razonoda. Usled toga, svaka aktivnost koja zahteva veći i kontinuirani mentalni napor, strpljenje, postupnost i učenje, koja se obraća inteligenciji koliko i osećajnosti, koja zahteva mir, kontemplaciju, udubljivanje, usredsređenost i ulaganje koje ne donosi brzu dobit u vidu neposrednog zadovoljstva, trpi obezvređivanje, koje je direktan rezultat društvenog uslovljavanja. Prva žrtva te situacije je obrazovanje, a samim tim i kultura u klasičnom značenju, jer se kultura prenosi vaspitanjem i obrazovanjem. Za adolescenta naviknutog da menja kanale u potrazi za što snažnijim nadražajima, da se brzo hrani, brzo živi, u grozničavoj potrazi za zadovoljstvima, učenje je užasno sporo, dosadno i stoga ne samo ništavno već i *nepodnošljivo*. A kultura, kao što znamo, se ne prenosi genetski, ne usvaja osmozom, već se dugo i postepeno uči i usvaja. Ona se ne prenosi nasumično, improvizovanim sredstvima, već dobro osmišljenim, srazmernim razvojnim fazama recipijenata i adekvatno implementiranim programima. Kultura, odnosno usvajanje kulture, zahteva pre svega slobodno vreme. Kako tog vremena nemamo, raste interes za lako dostupnim onlajn dajdzestima, skraćenim verzijama, sažecima, za surfovanje koje je antinomično u odnosu na proces i dinamiku ličnog i trajnog usvajanja kulture.

Današnja deca i adolescenti, ali i odrasli, imaju problem sa održavanjem i rasponom pažnje. Sve je više slučajeva tzv. poremećaja pažnje, zbog naviknutosti na neprekidnu senzornu ekscitaciju, koja, da bi se održala, traži stalno nove i sve intenzivnije sti-

muluse. U učionici ili amfiteatru, mladi bi rado pritisnuli dugme na daljinskom da promene kanal, ubrzali ili preskočili sekvence koje im nisu interesantne i zabavne. Predavači se sve više žale da moraju da budu i glumci i animatori da bi uopšte mogli da održe njihovu pažnju. Učenje jeste prinuda i oduvek je to i bilo, ali je danas prag tolerancije na takva ograničenja i prinude nad nagonom za zadovoljstvom, znatno snižen. Učenje, saznavanje, zahteva trpljenje nužnih faza mukotrpnog probijanja do svakog narednog praga razumevanja (u skladu sa principom psihičke negentropije i dostizanja optimalnog iskustva), ono je stoga suprotno fiziološkom i neurološkom primarnom načelu ekonomičnosti. Proces podučavanja i učenja u nekim segmentima može da se animira i učini uzbudljivim, i smatramo da predavači treba maksimalno da se trude u tom pravcu, ali se svejedno ne može izbeći neka vrsta nasilja nad porivima, impulsima, jačanje tolerancije na frustraciju, dosadu i samokontrola u odlaganju zadovoljstva. To ne dolazi samo od sebe niti isključivo spoljnim motivatorima. Za to je potrebno razviti određene psihičke strukture, koje su različite od onih koje upravljaju principom zadovoljstva. Bez neuronskog obučavanja kulturom, čovek ne postaje ili ne ostaje „prirodan“, neposredan, jer prirodan čovek ne postoji.

Čovek je biće kulture, kultura je rodno mesto humaniteta.

Naime, nisu samo pogled na svet i naši vrednosni sistemi pod uticajem socijalnih i kulturnih faktora. Taj uticaj seže mnogo dalje i zahvata i dublje dimenzije čovekovog iskustva. I osnovni nagoni, univerzalni za celu vrstu kao i za životinje, kao što su žed i glad su posredovani kulturom (šta pijemo i jedemo, na koji način, kada, s kim...) Ni seksualnost nije puka biološka kategorija: seksualno poželjni „objekti“, načini izražavanja polnosti su oni koje promovišu jedno društvo i kultura. Čak su i najarhaičnija čula, čulo mirisa i ukusa, edukovana kulturom. Različiti dominantni sistemi vrednosti u različitim kulturama oblikuju i najelementarnije porive. Umesto dileme prirodno/kulturno ili urođeno/stečeno, tačnije je reći da je čovek totalno, u svim aspektima i dimenzijama svog života, *biokulturno* biće. Svaka ljudska radnja je istovremeno i nerazdruživo biološka i kulturna: jesti, piti, spavati, reprodukovati se, pevati, igrati, misliti, odmarati se; zatim način na koji se igramo, uživamo, volimo, branimo teritoriju, ispoljavamo agresiju.⁹ Parafrazirajući ono što je Malinovski (Malinowski) rekao za tradiciju, možemo reći da kultura modifikuje i preobražava sve instinkte.

Još intrigantnije je to što je sama predstava i pojam prirode, ili prirodnog čoveka, proizvod veoma razvijene kulture: samo raz-

⁹ Milivojević T., *Uvod u kulturnu antropologiju*, Megatrend Univerzitet, Beograd 2012.

vijena kultura može da dođe do takvog razgraničenja između prirode i kulture. Ideja prirode izražava takođe i potrebe jedne kulture koja teži da reaguje protiv onog što je izveštačeno i ograničavajuće u njoj. Ne postoji ideja koja bi bila više društvena i kulturna od ideje prirode, očuvanja prirode ili povratka prirodi. Kao proizvod ljudske misli, ideja prirode ne daje jasne i jednoznačne smernice: neko u njoj vidi skladno, gotovo rajsko stanje (Ruso), drugi princip borbe (Heraklit, Darwin, Marks), treći u pojmu prirodne selekcije nalaze osnov za individualizam i bespoštedno rivalstvo, a drugi za društvene vrednosti solidarnosti i uzajamne pomoći, jer smatraju da je društvo a ne pojedinac primarni subjekt. Pojam „prirodnog“, nesputanog, apsolutno spontanog čoveka je mit modernog čoveka, romantična slika koja nema veze ni sa čim što je otkriveno i što se zna o tzv. primitivnom čoveku. To samo znači da kada kultura ustukne, ne ostaje nikakva izvorna, nepatvorena, neizopačena čovekova priroda, već „priroda“ izopačena odsustvom kulture ili beznačajnom, lošom potkulturom. Čoveku nije dato da bude neposredno, prirodno biće, oslobođeno napora posredovanja sopstvene prirode kulturom. On stiće neposrednost opažaja, osećanja i uvida, tek prolaskom kroz medijaciju kulture. Njemu nije dato da živi bez napora postajanja čovekom, osvajanja i razvijanja čovečnosti u sebi. A to se čini vaspitanjem, obrazovanjem i kulturom.

Kultura je izraz čovekovog stvaralaštva. Svaka generacija nasleđuje tekovine prethodnih i stvara novo u okvirima onog što je primila.¹⁰ Pažnja i učenje su dakle nužni preduslovi za stvaralaštvo. Kreativnost je, po definiciji, proizvođenje nečeg novog. Ali da bi nešto bilo promenjeno mora prvo da bude naučeno. Promene u čovekovom svetu se ne dešavaju spontano, prirodnom selekcijom kao u biološkoj evoluciji, već zahtevaju veliki voljni napor, ulaganje i trud. Muzičar treba da ovlada muzičkom tradicijom, notnim sistemom, funkcionisanjem instrumenata pre nego što može i da pomisli da komponuje novu melodiju; da bi poboljšao dizajn aviona, inženjer treba da vlada fizikom, aerodinamikom i razlozima zbog kojih ptice ne padaju s neba. Posao savlađivanja simbola, znakova i pravila (matematike, fizike, hemije, muzike itd.) koji su nam potrebni da bismo razumeli bilo koji kulturni domen, tegoban je i zamoran, ali nezaobilazan posao. Ovladati znači da prethodno treba učiti, a učiti i naučiti znači da treba obraćati pažnju na informacije. Svaki voljni čin zahteva pažnju i da je sposobnost pažnje ograničena.¹¹ Možemo da obrađujemo samo određeni broj informacija u isto vreme. Koliko tačno, ne zna se, ali je jasno da ne možemo da učimo

10 Golubović Z., *Čovek i njegov svet*, Prosveta, Beograd 1973.

11 Csikszentmihalyi M., *La créativité: Psychologie de la découverte et de l'invention*, Robert Laffont, Paris 2006.

istovremeno muziku i fiziku, kao što je izvesno da ne možemo da učimo radeći pritom neku drugu aktivnost, koja zahteva bar deo naše pažnje (tuširanje, telefoniranje, kuckanje poruka na mobilnom ili na društvenim mrežama i sl). U stvari, dobar deo naše ograničene rezerve pažnje posvećen je zadacima nužnim za svakodnevno preživljavanje. U celokupnom životu, učenje u bilo kojoj simboličnoj sferi predstavlja samo delić raspoložive količine pažnje.

Potruga za brzim, neposrednim zadovoljstvom, u savezu sa otkrićem seksualnosti i projekcijom u želju, prirodna je odlika adolescencije. Ali je takođe neophodno (donekle) sputavati, ograničavati, kanalisati, preusmeravati nagonsku energiju, kao što su to sve kulture sveta, od najprimitivnijih, plemenskih do velikih civilizacija radile. U adolescenciji se potvrđuje ego sa najvećom silovitošću, pre nego što će to biti temperirano progresivnim prelaskom na zreli autonomni identitet, što je takođe jedna od najbitnijih funkcija kulture. Ali kada celo društvo (i to globalno) pravi od neposrednog zadovoljstva stimulacije seksualnosti i želje i afirmacije ega svoj mentalni i kulturološki kod, to znači da ono, u dubokoj regresiji na infantilne obrasce ponašanja, obezglavljeno juri za adolescencijom. Odatle i strani (engleski i francuski) izraz za današnje odrasle ljude: *adulescent* (spoj *adult* i *adolescent*). Postmodernistički svet je napravljen za *predstavu* o mladosti i živi fokusiran na tu *predstavu*, dok istovremeno, u praksi, pokazuje svoj prezir prema mladima - ne samo time što im ne pruža mogućnost zaposlenja, osamostaljenja i perspektivu, već usvajajući od njih samo princip zadovoljstva i želju za zabavom promovisanu u rang kulture. Ne uvažava njihovu potrebu za razvojem, usavršavanjem, sazrevanjem, njihovu lucidnost, ozbiljnost, kritičnost, pravdoljubivost, želju za promenom, idealizam, entuzijazam. Zato i naglašavamo da se radi o predstavi ili konstrukt mladosti, a ne o samoj mladosti.

No kako smo dospeli dotle da zabava potisne kulturu ili se identifikuje sa njom? Jedan od faktora koji je pomogao u tome je i igranje na kartu antropološkog relativizma. Levi-Stros i drugi antropolozi (naročito predstavnici kulturalističke škole) su nas legitimno poučili da su tradicionalne kulture jednako kulture kao i zapadna kultura, i da ne postoji „prirodan čovek“. Međutim, *nelegitimno* i *neograničeno* uopštavanje tog uvida dovelo nas je u iskušenje da svaki partikularni način života poimamo kao oblik kulture. Dovoljno je fragmentisati društveni život u *plemena* od kojih svako ima svoju kulturu. Kao što Sijuksi, Hivaro Indijanci, Eskimi imaju svoju kulturu, reći ćemo da *plemena* u našem društvu tvore kulturu: pank kulturu, tehno kulturu, rep kulturu, *new age* kulturu itd. Dominantno pleme su pritom

„mladi“. Tako nastaje potpuna konfuzija između načina života, odevanja, ponašanja, zabavljanja s jedne strane, i kulture s druge strane. Skliznuće značenja, koje se sastoji u tome da se svi oblici i vrste zabave posmatraju kao kulture, postalo je podrazumevajuće. Uz to, dominantna funkcija medija nije obrazovanje i kultivisanje, već distribuiranje zabave obeznanjenim, pasivnim, obeslovljenim gledaocima. Mas-mediji daju gromoglasan odjek supkulturi, čiji je princip upravo da potisne i zameni kulturu. Onda se *a posteriori* stvoreno stanje proglašava zatečenim, što se izražava u besprizornoj floskuli: „davati ljudima ono što žele“, prethodno onemogućivši razvoj psihičkih struktura i uslova koji podržavaju usvajanje kulture i koji bude motiv, afinitet i potrebu za njom.

U okruženju prezasićenom svakovrsnim medijskim i tehničkim nadražajima, u „kulturi“ ekonomizma, konzumerizma, brzine, „lakoće postojanja“ i površnosti ne samo da je teško, već postaje psihološki i *nemoguće* učeniku (đaku, gimnazijalcu, studentu) da pronađe i probudi u sebi strast za saznavanjem, radost intelektualnog otkrića. Potrebno je tegobno razuslovljavanje da bi se osetila draž, bogatstvo i privlačnost kulture. Kada vas sve oko vas navodi i mami na mentalnu lenjost i na zabavu, kada društvo, monomanično opsednuto profitom, a zbunjeni i zastareli sistem obrazovanja ne brine o tome da razvije, uznesse, diverzifikuje ljudske potrebe, gde i kako naći podsticaje i hranu za prirodom datu radoznalost i poriv za saznavanjem i stvaralaštvom? Obrazovni sistem, kao medij prenošenja kulture, uhvaćen je u protivrečnost koju ne može da savlada: između sistema koji počiva na, kako ih From zove, pasivizirajućim potrošačkim pobudama, i zahtevima za sve višim obrazovanjem, i to omasovljenim. Ali isto tako, on je izgubio svoj *spiritus rector*, ono što čini smisao obrazovanja i kulture, a izgovara se nezainteresovanosti i otporom sadašnje omladine kulturi, da ne bi revidirao svoje pedagoške metode. Kulturu treba umeti komunicirati tako da ona dotakne, probudi, raspali vatru prirodne znatiželje i težnje ka otkrivanju i saznavanju. Mnogi mladi, kojima su dosadni časovi i predavanja, predano gledaju kulturno-obrazovne kanale kao što su *History*, *Discovery*, *National Geographic* i dr, i da na internetu traže i nalaze zanimljive popularno naučne priloge, ili rado učestvuju u naučnim i umetničkim radionicama. Ovo ne protivreči onome što je ranije rečeno da je učenje i neka vrsta prinude, ali pravilno podsticanje i motivisanje intelekta i osećajnosti, omogućava progresivnu interiorizaciju spoljne prinude kao unutrašnje vrednosti i unutrašnjeg motiva na putu ka kulturnom, to jest ličnom razvoju. Ovo takođe potvrđuje da se moderne tehnologije mogu koristiti i da ih treba pametno i svrsishodno upotrebljavati u komunikaciji kulture, tako da se bezglavo surfo-

vanje po mreži preobratu u fokusirano, promišljeno i selektivno istraživanje.

Kultura i život

Misaoni život nije život na koji se spolja kalemi misao. Pomenuli smo kulturnu posredovanost svakog biološkog nagona, ali ne smemo zaboraviti da i svaka specifično ljudska crta ima svoj biološki izvor. Čovek ostvaruje i razvija svoju animalnost, ali kroz preobražaj koji mu je omogućio da stvori sasvim novu, kulturnu, sferu. Antropologija koja ne uzima u obzir život kao biološku datost, kao sveprisutnu dimenziju ljudskog postojanja, postaje beskrvna, kaže Edgar Moren (Egar Morin) i dodaje: „Ići ću čak dotle da kažem da su duhovne i psihičke funkcije koje se razvijaju unutar sociokulturne sfere još uvek ‘žive’ delatnosti: za mene ‘život duha’ nije samo metafora. Naši mitovi, doktrine i učenja nisu puke nadstrukture, to su žive stvari; mi smo njihovi ekosistemi i oni se hrane nama“¹². I društvo ima neke odlike živog organizma. Ono nije ni veštački mehanizam ni agregat pojedinaca, to jest ne može se svesti na zbir pojedinaca koji ga čine – ima svoj tip života, svoje zakonomernosti i dinamiku. Drugim rečima, kultura nije nekakva nadstruktura tuđa organskoj infrastrukturi, već je ona *sam život*. Kada se život misli isključuje iz samog života, kultura se *devitalizuje* i sklanja na margine postojanja. Danas je intelektualna elita taj marginalni sloj, potpuno odsečen od okolne „kulture“ i od prosečnih smrtnika. Ne postoje više ukleti pesnici ili slikari, jer smo postali potpuno ravnodušni na svaki oblik tzv. visoke kulture (misli, duha). Odnos se preokrenuo: nema više suprotstavljenosti između marginalnog života izvan kulture i same kulture, jer je kultura postala marginalna.

Sve dublji jaz između života, shvaćenog kao puke, sirove biološke datosti, sfere vitalnosti (dakle i mladosti) i kulture kao sfere duha, Debord (Debord) tumači u svetlu gubitka ukorenjenosti u mitu, zajedničkom jeziku tradicionalne kulture, implicirajući time da je u mitu sadržan jezik u kojem život susreće sam sebe u svojoj bezvremenoj dubini i simboličkoj formi.¹³ Jezik mita je sušta suprotnost predstavi, spektaklu i simulakrumu jer nosi u sebi ono što nedostaje predstavi – epifaniju, numinoznost, osećaj za horizont transcendencije u koji se upisuje individualno i kolektivno postojanje. Mit u ovom slučaju, to jest kao žilu kucavicu kulture, shvatamo onako kako ga je razumeo Kolakowski (Kolakowski): kao postavljanje i nastojanje da se daju odgovo-

12 Morin E., *Le paradigme perdu*, Le Seuil, Paris 1973, str. 52.

13 Debord G., *La société du spectacle*, Gallimard, Paris 1992.

ri na krajnja pitanja.¹⁴ Mitska kultura je živa kultura. Mit nudi rešenje za čovekova moralna i egzistencijalna pitanja, i predstavlja njegovo uporište u životu. Kultura je u današnjem post-modernističkom svetu kao kakav inertan, neživ entitet, koji se ima ili nema, odvojen od „pravog“, individualnog i društvenog života koji sebe u njoj više ne prepoznaje. Kultura, posmatrana u modusu „imati“, ne omogućava da u njoj osetimo beskonačni titraj života. Proces kojim život prestaje da otkriva, prepoznaje i izražava sebe u onome što stvara je ključ za razumevanje umiranja kulture.

U eseju *Varvarstvo*, Mišel Anri (Michel Henry) naglašava prožimanje života i kulture: „Kultura označava samotransformaciju života, kretanje kojim se on neprekidno menja i preobražava, da bi se manifestovao, realizovao i rastao kroz najviše oblike ostvarenja. Kultura nije nešto što se ima, ona je život koji se živi. Kultura se ne svodi na *objektivno znanje*, odvojeno od sebe, od svog bića. To nije predmetna erudicija. Kultura se, u svim svojim oblicima, prepoznaje kroz unutrašnji potres i preobražaj čulnosti, osećajnosti i inteligencije. Šta je zajedničko čitanju knjige koja širi naše vidike, potresa naše srce i naš um, gorljivosti i uznesenosti pri slušanju velikog muzičkog dela, radosti slikanja i iscrtavanja predela svoje duše? To je buđenje, manifestovanje života samom sebi u onoj najintimnijoj, najskrovitijoj jedinstvenosti subjektivnosti, tamo gde su osećanja i intelekt tesno povezani i objedinjeni u istoj ljubavi“¹⁵. Ne postoji prava podvojenost između kulturne i prirodne sfere života. Život se ostvaruje kroz mnogobrojne oblike kulture. Život je neprekidan proces samotransformacije, samorazvoja, samoosvešćivanja i samoostvarenja kroz kulturu. On sadrži u sebi kulturu, jer kultura izranja iz bioloških, prirodnih struktura. Ako je život neprekidno kretanje samotransformacije i samoostvarenja, onda je on sam kultura ili je barem nosi upisanu u sebi, kao svoju suštinsku dispoziciju, moć i težnju. „Filozofirati“, kaže Andre Kont-Sponvil, (André Comte-Sponville), „znači misliti svoj život i živeti svoju misao.“¹⁶ Ali tako ne doživljava kulturu učenik koji ima gorko iskustvo školovanja, zbog teškoća da integriše u sopstveni život i biće znanje koje mu se nudi, da se njime hrani. U svojoj opredmećenosti, fragmentisanosti i specijalizovanosti, to znanje je strano životu njegove subjektivnosti. Subjektivni život ličnosti (jedini kroz koji se dohvata i prelama svaka spoljašnjost) je celina koja teži celovitosti u opažanju, osećanju i saznanju. Fragmentisano znanje koje mu pruža rasparčanu, izlomljenu vi-

14 Kolakovski L., *Prisutnost mita*, Rad, Beograd 1989.

15 Henry M., *La Barbarie*, Grasset, Paris 1987, str. 12-13.

16 Sajt Andre-Kont Sponvila: <http://comte-sponville.monsite-orange.fr/page7/index.html>, postavljeno 02.02.2009, konsultovano 15.09.2012.

ziju sveta – ne ni sveta, jer se svet kao celina izgubio – toliko je spoljašnje i tuđe njegovom biću da ne može da ga *dotakne*. Učenik se stoga oseća kao u izgnanstvu u odnosu na ono što uči i muči se jer mora da memorizuje i reprodukuje nešto što mu je potpuno strano. U tom smislu školsko znanje nije prava spoznaja jer mu nedostaje ključni element prave spoznaje: svesna samoreferentnost. Saznanje je hrana za um samo u meri u kojoj učenik može da ga integriše u sebe, da ga učini delom sopstvenog života i postojanja, što će reći samo ako ga *razume*. Na latinskom razumeti se kaže *comprehendere*, od „uzeti“ (*prendere*) i „sa“ (*cum*) sobom. Samo to ostaje od primljenog znanja, ono što smo zaista dubinski integrisali, tj. razumeli, uzeli sa sobom, u sebe, a ne ono što je samo naučeno i što ostaje na nivou apstraktne predstave. Jer život asimiluje i metaboliše samo ono što je živo ili što može da, svojim procesima, pretvori u živo. „Kultura je ono što ostaje kad se sve zaboravi“¹⁷, jer je prešla u nesvesno znanje kojim se živi. Eriooova (Herriot) definicija kulture ne pripada domenu kvantitativnih kriterijuma, mase akumulisanih znanja. Ona se smešta u dugoročnu vremensku dimenziju, jer ne predstavlja neposrednost znanja naučenog za sutradan. Kultura je, u tom smislu, duga sedimentacija i stratifikacija koja individualizuje svog nosioca. Kultura individualizuje, personalizuje jedinku i ustanovljuje njenu otvorenost prema svetu izvan i iznad imperativa praktične nužnosti i utilitarnih potreba.

Savremeni odnos prema kulturi opterećen je, pored tržišnog apsolutizma, i scijentizmom. Scijentistička predstava sveta postavlja ono objektivno, merljivo, proverljivo kao jedino stvarno, a diskredituje subjektivno, koje je međutim večni, neumitni i neprelazni temelj objektiviteta. Ona definiše svet na osnovu matematičkih ideja koje omogućavaju da se on stavi u formule i premerava. Odvajanje subjekta (čoveka) i prirode (objekta) pripisuje se nastanku moderne nauke sa Galilejom. Taj proces je kulminirao sa Dekartovom filozofijom i Njutnovom fizikom, u kojoj je univerzum prikazan kao veliki mehanizam (časovnik). Priroda nije više živi, pulsirajući organizam, makrokosmos koji se ogleda u čoveku kao mikrokosmosu. Zato tada dolazi i do razvoda između objektivnosti i subjektivnosti, i razuma i osećanja. Svet nauke, odsečen od svojih živih korena, u svesti je implicitno obeležen jednom fundamentalnom iluzijom: „Iluzija Galileja, kao i svih koji njegovim tragom smatraju nauku kao apsolutno znanje, u tome je što su matematički i geometrijski svet, koji ciljaju na jednoznačno saznanje o realnom svetu, uzeti za sam taj realni svet, svet koji možemo da dosegne samo intuicijom i iskusimo samo u konkretnim modusima našeg su-

17 Herriot E., *Notes et maximes*, Hachette, Paris 1961, str. 41.

bjektivnog života¹⁸. Naučno znanje, koje je i ustoličilo modernost, napravilo je zaokret koji ga je sve više udaljavao od izvorne doživljajnosti, od afektiviteta. Celokupno objektivno znanje fizike, biologije, astronomije, istorije, društva, kada pretenduje da bude jedino moguće saznanje, počiva na fundamentalnoj iluziji o svetu nezavisnom od svesti, od subjektiviteta. Nauka je, napravivši taj radikalni zaokret, izgubila nešto suštinsko, ništa manje do svoj sopstveni temelj i izvorne pretpostavke. Ali kako je pretpostavka i temelj svake umne, duhovne aktivnosti sam život u kojem je izvorno data, čije je strukture omogućavaju i podržavaju, u današnjem kontekstu „odnos nauke prema kulturi je odnos uzajamne isključivosti“¹⁹. Važno je naglasiti da se ovde ne radi o primitivnom antinaučnom stavu, ne osporava se niti oduzima vrednost i veličina nauci i naučnom geniju. Radi se o filozofskom promišljanju odnosa između nauke, odnosno njene ideologizacije i kulture. Kao istaknute, značajne ličnosti Paster, Darwin, Ajnštajn, Bor, Plank ili Hajzenberg su svojim genijalnim teorijskim otkrićima utkani u progres kulture. Međutim, pored neospornih praktičnih efekata i koristi njihovih epohalnih otkrića za razvoj i dobrobit čovečanstva, ona su značajna pre svega zato što osvežavaju, obnavljaju iznutra našu viziju sveta, naš celoviti pristup stvarnosti. Njihove teorije su grane živog, dinamičkog, procesnog *totaliteta* koji je kultura. Ali ništa od toga se ne pojavljuje u zahuktalom tehnonaučnom razvoju, koji se oteo kontroli, jer se on odvija izvan kulture. Primenljivo, utilitarno znanje je subprodukt tehnike. Dominantno tehnički razvoj nauke, odsečen od kulture, ogleda se i u školskom i univerzitetskom obrazovanju: student se ne prepoznaje u njemu, a s druge strane, u svojoj ekstremnoj fragmentaciji i ekspertizi nauka postaje ezoterična, sve nečitljivija, nerazumljivija, nepristupačnija intelektu većine, dostupna samo iniciranima, potpuno odvojena od realnog života i njegovih preokupacija. Hiperspecijalizovano, elitističko i neprozirno znanje, ali opasno po svojoj tehničkoj moći i posledicama. Nažalost, u nekim svojim aspektima i oblicima i savremena umetnost je postala nepristupačna, nesaopštiva, otuđena od afektiviteta, zatvorena u solipsističku konceptualnost, lišena erosa, više nalik tehnološkim eksperimentima koji zahtevaju priručnike za upotrebu, u smislu dugih i komplikovanih objašnjenja, kojima njihovi kreatori nastoje da nadomeste odsustvo doživljajnosti i razumevanja kod publike. „Odavno je prihvaćeno da je pojam umetnosti otvoren pojam, a otvoren je samo zato da bi mogao u sebe da prima sve nova i nova dela koja dolaze iz budućnosti. Takvo se shvatanje raširilo

18 Goldsmith T., La science et son aspect religieux, in: *Le Tao de l'Écologie*, Éditions du Rocher, Paris 2002, str. 96.

19 Henry M., op.cit., str. 15.

posebno sredinom XX stoleća kako bi ranijoj umetnosti mogla da se pridruže i ona dela koja su dugo smatrana antiumentnošću. Nije se odmah uočilo da je takva strategija varljiva. Dela koja su se počela uvoditi u svet umetnosti i proglašavati umetničkim, patila su od jednog bitnog nedostatka koji nisu mogli prevladati. Nedostatak duha. Sa završetkom epohe tradicionalne umetnosti završila se epoha egzistencije duha u umetnosti. Duh se povukao iz sveta. Svet je postao pustinja, idealni prostor postmoderne. Današnja umetnost je sterilna jer nju više ne prožima duh. Ona je dvodimenzionalna. Materija oblikovana ljudskim greškama, ili raskomadana na performansima da bi bila skrpljena u bezdarne instalacije.²⁰ Možda je i reč „duh“, baš kao i reč „eros“ progнан iz današnjeg diskursa, kao maglovit, neodređen, „nenaučan“ upravo zato što se, kako tvrdi Uzelac, „povukao iz sveta“.

Ili smo ga mi povukli iz sveta?

Ranije pomenuti Edgar Moren se izražava protiv kulture specijalizacije: „Dva principa su mi se nametnula. Povezivati! Povezivanje je postalo permanentno saznavno načelo: znanje koje izoluje svoj predmet sakati ga i prikriva njegovu suštinu. Tako jedna informacija dobija svoj smisao unutar jednog sistema znanja, jedan događaj dobija smisao unutar istorijskih uslova u kojima je nastao. Drugi princip je nedovoljnost klasične logike pred protivrečnostima koje odbacuje, odakle sledi da treba prihvatiti dijalektiku koja povezuje (opet povezivanje...) protivrečnosti“²¹. Međutim i celina se „hrani“ svojim delovima. Povezano, globalno znanje se hrani pojedinačnim. Na primer, lekar opšte prakse koji se ne usavršava specijalizovanim medicinskim znanjima je loš lekar. U obrazovanju i kulturi važi princip da se kvantitativno siromaštvo pretvara u kvalitativno siromaštvo. Obrazovanje ne čine ni prazne apstrakcije, opšta mesta, ni parcijalno, u sebe zatvoreno znanje. Specijalisti, kao i ne-specijalisti imaju polovičnu kulturu ili potkulturu: specijalisti zaziru od velikih, globalnih ideja, dok se ne-specijalisti karikaturalno upinju da o svemu daju svoje nepokolebljivo mišljenje. Povezivanje znanja i interdisciplinarnost ili bolje rečeno – transdisciplinarnost – ne znače težnju za totalnim znanjem. Svest o neredu, neizvesnostima, nedovršenosti znanja, o slučajnostima, o granicama ljudskog uma su antidoti težnji ka totalitetu. Totalitet je ne-istina (Adorno). Tolerancija na neodređenost znači biti sposoban da se ostane u sukobu i komplementarnosti između težnje ka totalitetu i nemogućnosti da se on dostigne. „To je unutrašnji dijaloški put duha kompleksnosti.“²²

20 Uzelac M., *Inflaciona estetika*, http://www.uzelac.eu/Knjige/16_MilanUzelac_Inflaciona_estetika.pdf, str. 111.

21 Morin E., *Mon chemin*, Fayard, Paris 2007, str. 98.

22 Morin E., op.cit., str. 99.

Zato što je kultura izraz samog života, samorazumevanje i samorazvoj života, odvajajući se od kulture i negirajući je, tehnonauka (kao i tehnometnost) odnosno scijentizam kao njena ideologija, osujećuje senzibilitet i inteligenciju. Na podlozi te frustracije, te neuhranjenosti duha, bujaju razni supkulturni i kontrakulturni okultistički, ezoterijski, popularno psihološki, sinkretističko religijski konfuzni pokreti. Duše i umovi vape za onim što je tehnonauka nesposobna da im pruži: znanje intimno povezano sa životom i sposobno da mu da smisao, horizont transcendencije. Time je naša epoha sabotirala suštinsko značenje kulture. To je doba gubitka globalne vizije postojanja, ekstremne fragmentacije znanja, odvajanja njegovih disciplina do mere njihovog međusobnog potpunog nerazumevanja i nekomunikabilnosti, doba iz kojeg ne izranja nijedna perspektiva sposobna da ishrani inteligenciju, nijedno duboko i značajno razumevanje čoveka. Varvarstvo, kaže M. Anri „nije početak, nije stanje koje prethodi kulturi ili civilizaciji, već ono što sledi posle nje“²³ i citira Žozefa de Mestra (Joseph de Maistre) koji je rekao da je varvarstvo ruševina, a ne rudiment.

Šta navedeni autor podrazumeva pod varvarstvom koje odlikuje naše doba i kako se ono manifestuje? Ako su život i kultura intimno povezani, tako da je kultura život koji sebe ispoljava i osvešćuje ujedno kao osećajnost i inteligencija, iz koje moći imanentne životu se hrani varvarstvo? Anri daje odgovor sličan onome koji je dao From u svojoj briljantnoj analizi ljudske destruktivnosti: „varvarstvo je *neiskorišćena energija*“²⁴. On je dobro uočio da se zanemarivanjem i neispunjavanjem čovekovih fundamentalnih potreba, one ne gase, već traže zadovoljenje na drugačije, često destruktivne načine. A jedan od najvrednijih doprinosa psihoanalitičke teorije je u tome što je pokazala da se ono što je potisnuto sveti umnoženom snagom, nalazeći neproduktivne puteve ekspresije i realizacije. Fromovski rečeno, biofilne snage se, suočene sa nesavladivim preprekama i osujećenjima, preobraćaju u nekrofilne. Nasuprot tome, „kultura je *oslobađanje* energije, oblici te kulture su konkretni oblici tog oslobođenja“²⁵. Usled nemogućnosti da stvara i da se ostvari u sferi kulture, neupotrebljena energija se *okreće protiv sebe same* i izaziva pojavu raznih oblika samodestrukcije i destrukcije. Nastaje, kaže Anri, situacija ekstremne napetosti u kojoj raste nezadovoljstvo i sa njim i potreba da se ono ukloni. Ime za to je *bolest življenja*,²⁶ koja je direktno povezana sa ništenjem kulture, ili dekuluracijom.

23 Henry M., *La Généalogie de la psychanalyse*, PUF, Paris 2003, str. 13.

24 Henry M., *La Barbarie*, Grasset, Paris 1987, str. 19.

25 Ibid.

26 Henry M., 2003.

Šta se dešava kada se odustane od kulture ili kad se ona razvodni, uprizemi i niveliše? Pad u banalnost, koji, bez protivteže i brana, neumitno eskalira u vulgarnost, neukus i nasilje, zbog brzog dostizanja praga naviknutosti i zasićenja. Bolestan, nesrećan život koji ne uspeva da se ostvari, da se izrazi i nalazi izlaz u destrukciji ili u bekstvu. Bekstvu od sebe izvan sebe, u nastojanju da se oslobodimo onoga što jesmo, težine te nelagode i potmule, neosvešćene patnje. Međutim, metafizički je nemoguće pobeći od sebe samog, jer je život, po svojoj suštini, osećanje sebe i koincidiranje sa samim sobom. Život je sopstvo koje se ne može nikada i nikako napustiti. Ali se može prepustiti „položaju tupog pogleda pred nečim što se mrda“, hipnotičkom transu izazvanom promicanjem slika na ekranu, da bi se zaboravilo, uteklo od sebe samog. Može se upitati zar umetnost, slikarstvo, muzika, poezija nisu takođe neke forme bekstva, zar nas ne uvođe takođe u stanja hipnotičkog transa? Odgovor je negativan, jer je u uživanju u umetnosti na delu unutrašnje kretanje života, njegov samorazvoj, samoosvešćenje, samospoznaja, a to je bit kulture. Ovde se ne radi o uspavljivanju i otupljivanju, o automatizovanom, refleksnom reagovanju na jednostavne podražaje, gde neiskorišćena životna energija teži da se oslobodi sebe, da zaboravi na svoju životnost, da *umre*, ne fizičkom smrću već kao prisutnost u svetu, kao prisutnost sebi, da nestane u fluksu nekonzistentnosti i nerealnosti tuđeg života koji promiče pred pogledom, dok je u sebi samom sve umrtvljeno.

Smisao kulture i obrazovanja

Izuzetno je lako, pogotovo mladim ljudima, kaže Maslov (Maslow), zaboraviti najviše vrednosti usled užurbanosti naše svakodnevice. Dodajmo svakodnevним poslovima, koji uzimaju veliki danak u vidu naše energije, i obilje nepovezanih informacija i bezvrednih podsticaja kojima nas tržište bombarduje, raspajajući našu pažnju. Tako se često nalazimo u situaciji da prosto reagujemo na stimuluse, na nagrade i kazne, na hitne potrebe, na kratkotrajna zadovoljstva i strahove, na zahteve drugih ljudi, na površnosti. Metafora koja nam pada na pamet da bismo opisali tu situaciju je davljenje u plitkoj, zamućenoj vodi. Da bi se neko otrgao iz tog začaranog kruga, da bi uopšte obratio pažnju na intrinzične sadržaje i vrednosti na sve slabšađnji unutrašnji glas koji prekriva bućna kakofonija spoljnih i tuđih glasova, potreban je, barem u početku, konkretan, svestan napor. Na primer, povlaćenje u fizićku usamljenost, izlaganje lepoti prirode ili velićanstvenoj muzici, dobrim ljudima itd. Ove strategije postaju lake i automatske tek nakon izvesne primene. Posle toga ćovek moćže da poćne da živi u skladu sa vrednostima bića, s lakoćom, spontano. Svesni izbor i trud postaju, vremenom, druga priroda – jedina uostalom koju ćovek ima, jer nema „prvu“ prirodu.

Uloga vaspitanja, obrazovanja kao načina prenošenja kulture je upravo u tome: ne vaspitava se i ne obrazuje samo intelekt, već cela ličnost. Ono što joj u početku izgleda nerazumljivo, strano, udaljeno od njenih preokupacija i interesa, kao što, na primer, mladima deluju klasična muzika, klasična književnost, apstraktno slikarstvo, fizika, filozofija i dr., posle svesnog napora da se približi tim sadržajima, postaje deo nje. Obrazovni napor je kontinuiran proces u kojem sa svakim pređenim pragom, višim od prethodnog, čoveku, raniji i prostiji sadržaji postaju sve nezanimljiviji i nedovoljniji. Onome ko se prvo pomučio i naučio da uživa u dobroj literaturi, u kvalitetnoj muzici ne prijaju više tzv. laki romani ili laka muzika. On je i dalje isti čovek ako mislimo samo na njegov identitet, na njegova uočljiva svojstva, ali je postao drugačiji. Kultura koja ne menja ličnost, koja ne preobražava način opažanja, mišljenja, osećanja, nije obrazovanje nego puka informisanost, sekundarna veština, površna upućenost. To ostaje nešto *spoljašnje* u odnosu na osobu, kao kaput koji oblači ili skida po potrebi. Puna definicija osobe ili ljudske prirode mora stoga da uključi intrinzične vrednosti. To je važno za definiciju ličnosti za razliku od atomizovane, konformirane, masovne individue. Ako pokušamo da definišemo najdublje, najautentičnije aspekte ličnosti, otkrivamo da zarad razumljivosti moramo da uključimo ne samo njenu konstituciju i temperament, ne samo anatomiju, fiziologiju, neurologiju i endokrinologiju, ne samo njene sposobnosti i bazične potrebe, već i njene vrednosti, odnosno kulturu, jer je ona njihovo rodno mesto. One su, kod kultivisanih ličnosti jednako deo „prirode“ ili deo definicije, suštine, zajedno sa njenim „nižim“ potrebama. Potpuno obuhvatna definicija razvijenog *selfa* ili ličnosti uključuje stoga vrednosti prema kojima živi.²⁷

Ljudska bića su suštinski određena onim što svesnim izborom, prihvatanjem i preoblikovanjem vrednuju i načinom na koji to čine. Čovek je tragalac za smislom. Vrednosti, kao centralni stavovi koji određuju prioritete u ljudskom ponašanju, daju smer, značenje i strukturu životu. Treba istaći da vrednosti ne bi imale tu moć i oblikotvorni uticaj da su samo subjektivna, prolazna stanja ili samo društveno korisne konstrukcije. Vrednosti nadilaze razliku između *selfa* i *ne-selfa*, subjektivnog i objektivnog, individualnog i društvenog. One su zasnovane na umnom saznanju i na emocionalnom prepoznavanju sistema značenja koji omogućavaju pojedincima da upišu svoj život u širu perspektivu u širi geštalt od pukog potvrđivanja sopstvenog skućenog ega i njegovih trenutnih psihofizioloških zadovoljstava. Upravo je to polje delovanja, smisao i svrha kulture.

27 Maslov A., *O životnim vrednostima*, Žarko Albulj, Beograd 2001.

Naime, ideal klasične kulture se često izopačuje, pa i ismeva, poistovećivanjem sa „knjiškom“ erudicijom, sa prašnjavim znanjem. Međutim, kultura je realizacija sebe, umeće življenja punim životom, radost i prefinjenost čula, srca i uma, proširena svest, integrisano znanje i probuđena osećajnost, dakle suprotnost rascepu, bekstvu od sveta i sebe. Kultivisani čovek je sposoban da uobliči i sintetizuje informacije, a da ne bude njima preplavljen. On je, kroz kulturu, razvio autonomiju, moć sudenja i estetski osećaj koji mu omogućavaju da uživa ne samo u proizvodima stvaralaštva, već i u prirodi i u ljudima na način koji nekultivisan čovek ne ume. Kultura, kroz dugotrajno učenje, vežbanje i nadograđivanje, otključava opažaje, otvara kapije uma i srca, čini „filtere“ kojima se dohvata i razume svet prohodnijim. To dakle ne znači erudiciju, memorizaciju nekog korpusa znanja iako naravno, sadrži i to.

Kultura i dobar život

Kultura nije (samo) stvar informisanosti i znanja, već spoznaje koja doprinosi procvatu života ličnosti i društva. Stvarni smisao kulture je u budnijoj i snažnijoj prisutnosti sebi i svetu. Treba biti svestan razlike, i to suštinske, između „imati“ obrazovanje, kulturu kao akumulaciju znanja i „biti“ obrazovan, kultivisan, što je rezultat osećajnog, refleksivnog i kreativnog življenja. Dokle god se u vaspitanju, školstvu i društvu uopšte, kulturi ne vrati njeno pravo, duboko životno značenje i eros koji ju je od pamtiveka prožimao, i dokle god se ona ne bude prenosila, komunicirala mladim naraštajima, sadržinski i formalno, u skladu sa tim značenjem, oni će je doživljavati kao strano telo, balast, tuđ, štaviše kao neprijatelja njihovim potrebama, interesima i traganju za srećom. Jer zašto oni impulsivno, haotično, frenetično tragaju za zadovoljstvima umesto da polako grade svoju sreću? Da li možemo za to optuživati konzumerizam, mnoštvo iskušenja koje donose nove tehnologije, medijski model života kao razonode? Nemojmo potcenjivati mlade, naturajući im sopstveni *adulescentizam*. Šta smo im ponudili kao protivtežu dekulturnizujućim iskušenjima i silama? Na šta sada mlade asocira izandali i ispražnjeni izraz „opšta kultura“? Verovatno na prijemne ispite na fakultetima, gde treba da zaokruže tačan odgovor na pitanja iz različitih, nepovezanih oblasti. Kakve to veze ima sa njihovim subjektivitetom, sa konkretnim uslovima njihovog čulnog, osećajnog, saznavnog i moralnog iskustva, sa njihovim nadama, strepnjama, egzistencijalnim pitanjima, sumnjama i dilemama?

Prava kultura, to jest kultura u vrednosnom značenju, sadržana je u sokratovskom pozivu na samospoznaju, u cilju moralnog poboljšanja, mudrosti, dobrog života koji ne samo da donosi sre-

ću, već *jeste* sreća. Kultura je umeće življenja, ona nema drugi cilj i svrhu do da unapredi, produbi i uznesse život. Kultura je ljubav života prema samom sebi, ona je biofilna jer omogućava slobodan protok i realizaciju životne energije u igri ekspresije i oblika. Kultura menja način percepcije i opšteg pristupa jedne osobe spoljašnjem svetu, čineći ovaj svet interesantnim i podsticajnim i pružajući čoveku osećaj da je vredno živeti. Nekultivisan pristup spoljašnjoj realnosti je reaktivnost i čisto prilagođavanje. Tada je percepcija potpuno pragmatična i najčešće indiferentna prema svemu što nema praktičnu, upotrebnu vrednost. Takav sužen, ograničen i osiromašen odnos prema svetu kod čoveka stvara osećaj praznine i dosade. Što je pojedinac čulno, osećajno i saznavno otvoreniji, to je u snažnijem dodiru sa svime što ga okružuje, to je prisutniji u stvarnosti, drugim rečima, to je i sam stvarniji.²⁸

U današnjoj masovnoj recepciji, opšta kultura deluje kao usahla biljka. Instrumentalizovana, iščupana iz svojih egzistencijalnih korena i odvojena od svog smisla koji, kao stablo sa krošnjom, može da izrasta samo iz tog korenja, ona ne ispunjava nijednu fundamentalnu potrebu, ne motiviše i ne nadahnjuje. Kada bi „korisnicima“ ili „konzumentima“ kulture bilo iskustveno dato da osete, dožive radost, ispunjenost, potres i preobražaj sopstvenog bića, *sreću* koju pruža život prožet, izražen, osnažen i ozaren kulturom, ne bi više odvajali to dvoje: život i kulturu. Istinski, celim bićem bi razumeli Sokratovu misao da nepromišljeni život nije vredan življenja. Opšta kultura, shvaćena kao *imanje*, koja nas ne izvodi iz sirove, brutalne, samožive, proračunate individualne i kolektivne psihologije, koja nas, uprkos umnožavanju konzumentsko-pasivnih zadovoljstava i tehnoloških inovacija, čini sve praznijim, konfuznijim, destruktivnijim i nesrećnijim, prazna je i beznačajna ljuštura. To nije nikakva opšta kultura, već zakrpa od raznorodnih fragmenata informacija koje ne povezuje i ne objedinjuje nit života. Kultura je kultura samo kada intelektualno, moralno i estetski uobličava ličnost donoseći joj osećaj punoće i smisla življenja.

Ovim ne želimo reći, kao što smo navodeći Morenov odnos prema opštim i specijalizovanim znanjima istakli, da informisanost, memorizacija i određeni korpus apstraktnih i konkretnih znanja nemaju veze sa kulturom. Kultivisan čovek ima reference u vremenu i prostoru i u raznim poljima kulture, što mu omogućava da vrši komparacije sistema u kojem živi i drugih sistema, da kritički promišlja svoje vreme, da kontekstualizuje stvari i da ih postavlja u širu perspektivu i da prema tome osmisli svo-

28 To potvrđuje komentar jedne devojke posle izložbe slika Koroa (Corot): „Nemam istu percepciju drveća, imam utisak da sam u slici, da živim u njoj“.

je postojanje u datim okvirima, kao i da utiče na te okvire. Ali upravo to pokazuje da ako akumulacija i širina znanja i jeste nužan, nije dovoljan uslov da bi se govorilo o kulturi. Usled naglaska na prvoj dimenziji (akumulaciji i erudiciji), kao na cilju po sebi, došlo je do duboke krize, elitizma i nekomunikabilnosti kulture. Kriza kulture je ujedno i kriza obrazovanja, jer su i jedno i drugo izgubili iz vida sopstvenu svrhu i smisao. Zato što su pre svega izgubili svoj eros, životnu energiju, kreativni poriv. Zastranjivanje kojim se u obrazovanju vidi samo „punjenje“ glava podacima i informacijama, ne samo da udaljava od kulture, već je mnogima čini mrskom. Kad se tome dodaju sve agresivniji pokušaji da se obrazovanje podredi zahtevima tržišta, da se umovi mladih formatiraju prema potrebama tržišne eksploatacije – da budu efikasni, rentabilni i profitabilni, onda je jasno da se radi o poništenju kulture kao svojom neutilitarnošću suviše, eventualno tolerisane igračke za društvene parazite na tehnokratsko-tržišnom tkivu. Podsećanje da kultura ima za cilj obrazovanje i razvoj autonomne, celovite, odgovorne i svesne ličnosti je govor koji je postao nerazumljiv sciјentističkom i ekonomističkom mentalitetu, kao da pripada mitskom jeziku. Izopaćenjem značenja kulture i njenom marginalizacijom u sferu beskorisnog a skupog, potvrđuje se i kriza, bolje reći sumrak demokratije. U času porasta raznih ekstremizama, varvarstava (ekonomskog nasilja, imeprijalističkih ratova, divljanja krupnog kapitala, razaranja društvenog tkiva, jaza između pauperizovane većine i neodgovorne manjine ultrabogataša, uništavanja ekosistema), primitivne ksenofobije i primitivnog verskog fanatizma, vreme je da shvatimo da prelazak na demokratiju, koja postoji samo formalno i deklarativno, počiva na razvoju kulture. Ako se izgubi smisao kulture, izgubiće se sve, pa i smisao demokratije. Jer je u srži demokratije kultivisana, autonomna, umna, kritična, etična i kreativna jedinka.

A može li se drugačije biti srećan? U sputanosti neznanjem, ograničenošću, nekritičnošću, prizemnošću, stereotipima, u izolovanosti od živog kulturnog nasleđa, u neosvešćenosti, ostrашćenosti, neostvarenosti svojih stvaralačkih moći? Kultura čini čoveka slobodnim, jer ga oslobađa mnoštva ograničavajućih i tegobnih uslovljenosti snažeći njegovu sposobnost i moć samoodređenja. „Kultura se ne nasleđuje, ona se osvaja“ rekao je Malro (Malraux).²⁹ Isto važi i za sreću.

29 U svom govoru „Počast Grčkoj“, održanom 28. maja 1959. u Atini.

LITERATURA:

- Arendt H., *L'humaine condition*, Gallimard, Paris 2012.
- Bandura A., *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*, Prentice-Hall, Upper Saddle River, New Jersey 1986.
- Csikszentmihalyi M., *La créativité: Psychologie de la découverte et de l'invention*, Robert Laffont, Paris 2006.
- Csikszentmihalyi M., *Vivre heureux - psychologie du bonheur*, Odile Jacob, Paris 2004.
- Debord G., *La société du spectacle*, Gallimard, Paris 1992.
- Deci E. L. et al., Motivation and Education – The Self-Determination Perspective, *Educational Psychologist*, vol. 26, Washington DC 1991, str. 325-346.
- From E., <http://www.spicum.com/index.php/soulfood/inspiracija/1165-kredo-eriha-froma>.
- Goldsmith T., La science et son aspect religieux, in: *Le Tao de l'Écologie*, Éditions du Rocher, Paris 2002, str. 96.
- Golubović Z., *Čovek i njegov svet*, Prosveta, Beograd 1973.
- Henry M., *La Barbarie*, Grasset, Paris 1987.
- Henry M., *La Généalogie de la psychanalyse*, PUF, Paris 2003.
- Herriot E., *Notes et maximes*, Hachette, Paris 1961.
- Kolakovski L., *Prisutnost mita*, Rad, Beograd 1989.
- Lipovecki Ž., *Doba praznine – ogledi o savremenom individualizmu*, IKZS, Sremski Karlovci-Noví Sad 2011.
- Maslov A., *O životnim vrednostima*, Žarko Albulj, Beograd 2001.
- McCombs B. L. i Marzano R. J., Putting the Self in Self-regulated Learning: The Self as Agent in Integrating Will and Skill, *Educational Psychologist*, vol. 25, n° 1, Washington DC 1990, str. 51-69.
- Milivojević T., *Uvod u kulturnu antropologiju*, Megatrend Univerzitet, Beograd 2012.
- Morin E., *Le paradigme perdu*, Le Seuil, Paris 1973.
- Morin E., *Mon chemin*, Fayard, Paris 2007.
- Uzelac M., Inflaciona estetika, http://www.uzelac.eu/Knjige/16_MilanUzelac_Inflaciona_estetika.pdf

Tatjana Milivojević
Megatrend University, Faculty of Culture and Media, Belgrade

CULTURE AND HAPPINESS

Abstract

The spirit of culture is contained in the Socratic call to self-knowledge, in order to improve our morale, wisdom and wellbeing, which not only brings happiness, but *is* the true happiness. Culture goes beyond information and knowledge into cognition that contributes to the flourishing of both the individual and social life. The real meaning of culture lies in our stronger, more conscious and alert presence in the world. We have to be aware of the fundamental difference between “having” education or culture as an accumulation of information and knowledge and “being” an educated, cultivated person as a result of reflective, alert and creative living. Culture is a biophilic, generative orientation, as it allows free flow and affirmation of life energies in their multiple expressions and forms. Not until we reconstitute to culture its original meaning, spirit, and Eros which permeated it from immemorial times, through the educational system and other social channels and institutions, the concept of culture will not be carried across to younger generations in that inspiring meaning and sense, and they will experience it as alien and hostile to their needs, interests, and pursuit of happiness.

Key words: *culture, life, happiness, Eros, psychic negentropy*